

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОДАҚТЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НОРМАЛАРЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ ҚОЛДАНЫЛУЫН ТАЛДАУ

Аңдатпа

Бұл мақалада Еуразиялық экономикалық одаққа (ЕАЭО) кіретін мемлекеттер шеңберінде халықара-лық-құқықтық стандарттарды қолдану мен тиімділігінің теориялық және практикалық аспектілеріне талдау жасалынады. Авторлардың ЕАЭО-ның құқықтық аспектілерін қамтитын кешенді зерттеуі барысында, нормативтік актілерді құру үдерісін қоса алғанда, одақтың құқықтық базасын оңтайландыру бойынша түйінді тұжырымдар мен ұсыныстар жасайды.

Халықаралық-құқықтық норманың тиімділігі осы норманың сапасы мен қолданылуын көрсететін көп қырлы ұғым болып табылатыны атап өтіледі. Халықаралық құқықтық нормалардың сапасы мен жетіл-дірілуін анықтайтын критерийлер талданылады. Авторлар ЕАЭО-ның құқықтық нормаларын жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар береді.

Зерттеудің маңыздылығы, оның нәтижелері бойынша тұжырымдалған ұсыныстар мен тұжырымдар халықаралық құқықты басшылыққа алуға уәкілетті органдар мен тұлғалардың практикасында, халықара-лық шарттарды дайындау және жасасу кезінде, құқық қолдану қызметінде пайдаланылуы мүмкін.

Қорытындылар мен ұсыныстар оқу процесінде халықаралық құқық курсына, арнайы курстарды оқу, халықаралық құқықтық нормалардың қол жеткізілген нәтижесін іске асыру тетігінің проблемаларына қатысты ғылыми эзирлемелер мен оқу құралдарын дайындау кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Кілт сөздер: Еуразиялық экономикалық одақ, ЕАЭО, халықаралық қатынастар, халықаралық стандарттар, еуразиялық ынтымақтастық.

Алғыс айту: Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің бағдарламалық-мақсатты қаржыландыруы шеңберінде «Әлемдік сәулет өнеріндегі қиындықтар мен ақаулар аясында Қазақстанның еуразиялық интеграциядағы дамуының императивтері», ИРН BR21882364, бағдарламасын іске асыру шеңберінде дайындалды

Бурибаев Е.А. ^{*1}, Кошпенбетов Б.М. ²

¹Қазахский национальный педагогический университет имени Абая

²Қазахский национальный педагогический университет имени Абая

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ И ПРАКТИЧЕСКОГО ПРИМЕНЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ НОРМ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА

Аннотация

Данная статья представляет анализ теоретических и практических аспектов эффективности и применения международно-правовых стандартов в рамках государств, входящих в Евразийский экономический союз (ЕАЭС). В ходе комплексного исследования, охватывающего юридические аспекты ЕАЭС, включая процесс создания нормативных актов, авторы приходят к ключевым выводам и предложениям по оптимизации правовой базы союза.

Подчеркивается, что эффективность международно-правовой нормы является многогранным понятием, отражающим качество и применимость данной нормы. Проанализированы критерии, определяющие качество и совершенство международных правовых норм. Авторы представляют конкретные рекомендации по улучшению правовых норм ЕАЭС в контексте их практического применения и результативности.

Значимость исследования состоит в том, что предложения и выводы, сформулированные по его результатам, могут быть использованы в практике органов и лиц, уполномоченных руководствоваться международным правом, при подготовке и заключении международных договоров, в правоприменительной деятельности.

Выводы и предложения могут быть использованы в учебном процессе в курсе международного права, при чтении специальных курсов, подготовке научных разработок и учебных пособий,

касающихся проблем механизма реализации и констатации достигнутого результата международных правовых норм.

Ключевые слова: Евразийский экономический союз, ЕАЭС, международные отношения, международные стандарты, евразийское сотрудничество.

Благодарность: Статья подготовлена в рамках реализации программы «Императивы развития Казахстана в евразийской интеграции на фоне вызовов и разломов в мировой архитектонике», ИРН BR21882364, программно-целевого финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Ye. Buribayev*¹, B. Koshpenbetov²

¹Abay Kazakh National Pedagogical University

²Abay Kazakh National Pedagogical University

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS AND PRACTICAL APPLICATION OF INTERNATIONAL LEGAL NORMS OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION

Abstract

This article is an analysis of the theoretical and practical aspects of the effectiveness and application of international legal standards in states joining the Eurasian Economic Union (EAEU). In the course of comprehensive research covering the legal aspects of the EAEU, including the process of developing regulations, the authors come to key results and proposals for optimization that ensure compliance with the bases.

It is emphasized that the effectiveness of international legal norms is a multifaceted concept that reflects the quality and applicability of these norms. The criteria that determine the quality and improvement of international legal norms are analyzed. The authors set out specific recommendations for compliance with the legal norms of the EAEU during ten years of their practical application and effectiveness.

The significance of the study lies in the fact that the proposals and conclusions formulated based on its results can be used as a replacement for bodies and persons authorized to govern international law in the preparation and conclusion of international treaties, and in law enforcement activities.

Conclusions and suggestions can be used in the educational process in a course of international law, when teaching special courses, preparing scientific developments and teaching aids concerning the problems of the mechanism for implementing and stating the achieved result of international legal norms.

Keywords: Eurasian Economic Union, EAEU, international relations, international standards, Eurasian cooperation.

Acknowledgment: The article was prepared as part of the implementation of the program “Development Imperatives of Kazakhstan in Eurasian Integration against the backdrop of challenges and fault lines in the global architecture”, IRN BR21882364, program-targeted funding of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Кіріспе. Еуразиялық экономикалық одақ (бұдан әрі - ЕАЭО, Одақ) құрылған сәттен бастап оның қызметі халықаралық-құқықтық ғылымында көптеген мәселелерді тудырды. Әрқашанда ЕАЭО-ның заңдық табиғаты, ЕАЭО мен басқа мемлекеттердің қарым-қатынасы, ЕАЭО аясындағы интеграциялық құрылымдар туралы, даму мен реформалау қажеттілігі туралы мәселелер қойылады. Бұл ретте осы ұйым шеңберіндегі нормашығармашылық процестің тиімділігіне, қабылданған халықаралық актілердің орындалу деңгейіне, оларды ЕАЭО-ға қатысушы мемлекеттердің ұлттық құқықтық жүйелерінде іске асыру проблемаларына байланысты мәселелерге ерекше назар аударылады.

ЕАЭО нормаларының тиімділігі туралы қол жеткізілген нәтижені талдау және бұл нәтиженің мемлекетаралық қатынастардың дамуына қаншалықты прогрессивті әсер еткені негізінде айтуға болады. Мәселен, мемлекетаралық ынтымақтастықтың көптеген салаларында Одақ шеңберінде жасалған халықаралық шарттардағы нормаларды қатысушы мемлекеттер тарапынан кіршіксіз орындауда. Оған экономикалық және құқықтық саясаттың жекелеген салаларындағы келесі актілер мысал бола алады: 08.09.2015 жылғы Зияткерлік меншік объектілеріне құқықтарды қорғау жөніндегі іс-қимылдарды үйлестіру туралы шарт, Мемлекеттік қызметтерді жүзеге асыру кезінде банк кепілдіктерін өзара тану туралы келісім (муниципалдық) сатып алулардың 29.08.202 ж., Медициналық бұйымдар айналысының бірыңғай қағидаттары мен қағидалары туралы 23.12.2014 ж., Дәрілік заттар айналысының бірыңғай қағидаттары мен қағидалары туралы келісім, Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттердегі ғылыми дәрежелер туралы құжаттарды өзара тану туралы 08.06.202 ж. Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде аудиторлық қызметті жүзеге асыру туралы 19.04.2022 жылғы келісім және т.б.

Сонымен қатар, ЕАЭО мемлекетаралық актілерінің тиімділігі көптеген жағдайларда толық нәтижелі болып қала бермейді. Ынтымақтастықтың бірқатар салаларында оларды қатысушы мемлекеттер толық орындамайды. Бұл талаптарды ішінара орындамау жаңа экономикалық тәртіпті, еркін сауда аймағын, бірыңғай еңбек нарығын қалыптастыруға байланысты салаларда орын алатындығын атап өту керек. Бірыңғай экономикалық кеңістікті қалыптастыруға, бірыңғай салық саясатын орнатуға бағытталған халықаралық құқық нормалары толық көлемде тиімді емес. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық нормалардың тиімділігін арттыру проблемасы аса өткір және өзекті күйде қалып отыр. Бұған қоршаған ортаның нашарлауына байланысты, әсіресе трансшекаралық ықпал ету саласындағы фактілер дәлел бола алады. Мемлекетаралық актілердің жеткіліксіз тиімділігінің, ЕАЭО-ға қатысушы мемлекеттердің халықаралық міндеттемелерді бұзуының басқа да мысалдарын келтіруге болады. Осының бәрі ЕАЭО аясында жасалған актілерде көрсетілген әлеуеттің әлі де толық іске асырылмағандығын көрсетеді және халықаралық құқық нормаларын жетілдіру, олардың тиімділігін арттыру үшін көп нәрсе жасау қажет екендігін көрсетеді.

Одақтың көптеген нормаларының тиімділігінің жоғары болмауының терең себептері құқықтық емес, ең алдымен саяси, әлеуметтік-экономикалық салаларда екендігі сөзсіз. Бұл мәселе Yeliseyeu, 2019 [1]; Menzyuk et al., 2019 [2]; Kirkham, 2016 [3] еңбектерінде қарастырылған. Сондықтан бұл жерде тек құқықтық құралдармен ғана айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізу мүмкін емес. Алайда айтылғандар олардың қолданылуын қамтамасыз ететін саяси-құқықтық құралдар кешені соңғы рөл атқармайтын халықаралық қатынастарды реттеудегі құқықтың рөлін төмендетпейді.

ЕАЭО қызметінің маңызды проблемасы оның тиімділігі тұрғысынан Одаққа қатысушы мемлекеттердің мемлекетің ішкі нормаларды іске асыру саласындағы проблемасы болып табылады, себебі халықаралық-құқықтық нормалардың тиімділік дәрежесі шешуші дәрежеде оларды іске асыру деңгейіне байланысты. Сондай-ақ халықаралық құқық нормасының тиімділігі көбінесе құқықтық, әлеуметтік нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған мемлекеттердің алған міндеттемелерін адал орындауына тәуелді.

Демек, көптеген аталған проблемалардың жеткіліксіз зерделенуі осы зерттеу тақырыбын таңдауды алдын ала айқындады, онда тиімділік проблемаларының теориялық және практикалық аспектілерін зерделеуге және ЕАЭО-ға қатысушы мемлекеттердің нормаларын іске асыруға баса назар аударылады.

Әдебиетке шолу. Қазақстан Республикасы үшін ЕАЭО елдерімен ынтымақтастықты дамыту басты сыртқы саяси басымдықтардың бірі болып табылады. Қазақстан үшін Одақ кеңістігіндегі интеграцияны тереңдету жөніндегі жұмыс басым болып қала береді. Бұл бағыт соңғы кезекте әлемдік нарықтарда нақты артықшылықтар алумен байланысты емес. Алайда ЕАЭО-ның халықаралық нормаларын іске асыру мен тиімділік мәселелері Қазақстанның халықаралық-құқықтық ғылымындағы арнайы зерттеу объектісі ретінде қаралған жоқ.

ЕАЭО елдерінің ғалымдарының мақалаларына ғылыми Abikenov et al., 2019 [4]; Mark & Vadim, 2019 [5]; Khamzin et al., 2015 [6]; Karliuk, 2017 [7]; (Хамзина & Бөрібаев, 2016 [8]);, сондай-ақ халықаралық-құқықтық актілердің, нормалар мен институттардың тиімділігі мен іске асырылуын зерттеуге арналған өзге елдердің авторлары қызығушылық танытуда. Олардың арасында С. Ю. Марочкиннің «Ресей Федерациясының құқықтық жүйесіндегі халықаралық құқық нормаларының қолданылуы және іске асырылуы» [9] атты зерттеуінде, автор теориялық көздердің негізінде нормативтік материалдарды, құжаттарды, норма-шығармашылық, сот, прокурорлық және өзге де мемлекеттік билік органдарының, жергілікті билік органдарының практикасын талдау негізінде құқықтық жүйедегі халықаралық құқық нормаларының қолданылуы мен іске асырылуының теориялық, құқықтық, ұйымдастырушылық, практикалық аспектерін басқаруды жүзеге асыруды қарастырады. Н.Л. Лютовтың «Халықаралық еңбек құқығы нормаларының тиімділігі» [10] атты монографиясында халықаралық еңбек құқығы нормаларының тиімділігіне кешенді талдау ұсынылған, оны ұлттық және халықаралық деңгейде арттыру үшін қажетті шаралар туралы тұжырымдар тұжырымдалған. Халықаралық құқықта тиімділік мәселелерімен Г.В. Игнатенко [11], О.И. Тиунов [12], Л.Х. Мингазов Л.Х. [13], Скуратов Ю.И. [14] және басқа да ғалымдар айналысқан.

Құқықтық ғылымда халықаралық құқық теориясында ғана емес, тұтастай алғанда құқық теориясында құқықтық нормалардың тиімділігі ұғымының мазмұны бойынша бірыңғай пікір жоқ. Мысалы, кейбір зерттеушілер тек қолданылатын нормаларды ғана тиімді деп есептеуге болатынын айтады (Navarro & Moreso, 2005 [15]; Navarro et al., 2004 [16]; Deffains & Fluet, 2015 [17]). Басқа зерттеушілер құқық нормалары тиімділігінің нақты критерийлерін қарастырды, тиісті параметрлерді негіздеді (Uusitalo, 1989 [18]; Kovalyshyn, 2021 [19]; Aarnio & Aarnio, 2011 [20]).

Тиімділіктің түрлі аспектілері мен халықаралық-құқықтық нормаларды іске асырудың келесі классикалық жұмыстарда қарастырылды: Allott, 2011 [21]; Van Dijk, 1987 [22]; Posner, 1996 [23]; Sarat,

1985 [24]; Karlsson-Vinkhuyzen & Vihma, 2009 [25]; Rubin, 1977 [26]; Schauer, 1991 [27]; Scalia, 2013 [28]. Экономикалық ғылым тұрғысынан алғанда ЕАЭО-ның әкімшілік кедергілерді қысқартуды қамтамасыз ету, еркін еңбек нарығын дамыту перспективалары, сондай-ақ сауда рәсімдерін жеңілдету бойынша жетістіктерді зерделеу бойынша құқық тиімділігі проблемаларын зерттеу жұмыстар бар: Pimenova, 2019 [29]; Petrov, R., & Kalinichenko, P. 2016 [30]; Vinokurov, 2017 [31]; Marrella et al., 2021 [32]; Vovchenko et al., 2022 [33]; Margaritou, 2021 [34]; Zotti & Fassi, 2018 [35].

Жалпы, аймақтық интеграция проблемалары бойынша көптеген жұмыстар жазылған. Еуразиялық интеграцияның кеңеюіне және тереңдеуіне, Одақтың қалыптасуына және нығаюына қарай осы құбылыс-тың ерекшелігін, оның жұмыс істеуіне әсер ететін экономикалық және саяси факторлардың арақатынасын талдаушы зерттеулер саны ұлғаюда.

Посткеңестік кеңістіктегі интеграциялық процестердің қазіргі зерттеулерінің басым бөлігі Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына (ТМД) арналған. Тұтастай алғанда бұрынғы Кеңес Одағының республикаларын интеграциялау процестерін бағалай отырып, біздің ойымызша, осы уақытқа дейін осы проблематика бойынша мамандардың негізгі назарынан тыс тұрған аспектілерді атап өткен жөн. Біріншіден, ЕАЭО-ның қалыптасып келе жатқан құқығын және оны іске асырудың алғашқы қадамдарын кешенді бағалау жоқ. Екіншіден, көптеген зерттеушілердің назарынан тыс ЕАЭО халықаралық шарттарының тиімділігін бағалау қалып отыр. Үшіншіден, халықаралық-құқықтық нормаларды іске асырудың ұлттық және ұлттық үстіндегі тетіктерінің арақатынасын айқындайтын базалық факторлар толық көлемде ашылмаған.

Әдіс. Аталған зерттеуде ЕАЭО-ның халықаралық-құқықтық нормалары дамушы институт ретінде зерттеледі, оның жұмыс істеуі посткеңестік кеңістіктегі халықаралық құқықтың қазіргі заманғы даму бағытын куәландыратын әлеуметтік үрдістерге негізделген. Зерттеудің мақсаты мен міндеттерін іске асыру үшін жұмыста нақты жалпы ғылыми әдістер айқындалып, іске асырылды. Бұл дедуктивті-индуктивті әдіс, атап айтқанда ЕАЭО құқығының генезисінің нақты факторларына құқықтық идеялар мен теориялар арқылы жалпы философиялық ұғымдардың, ережелер мен қағидаттардың етене енуі. Дедукция халықаралық құқықтық нормаларды қалыптастыру және дамыту туралы жалпы тұжырымдарды зерттеуге қолданылады.

Индукция біздің республикамызда да, ЕАЭО-ның басқа елдерінде де халықаралық нормалардың қолданылу тиімділігінің қазіргі заманғы жай-күйінің жалпы көрінісін жасау үшін әртүрлі көздерден алынған нақты-тарихи материалды пайдалануды білдіреді. Зерттеудің басқа базисі талдау мен синтездің жұптық әдістері болып табылады. Талдамалық әдіс ЕАЭО құқығының көздерін құрылымында жекелеген заңнамалық компоненттерді бөліп көрсетуге болатын күрделі құқықтық жүйе ретінде ашуды қамтамасыз етеді. Талдау, зерттелетін заттың ыдырауын, маңызды құрамдас элементтерге бөлінуін және оларды жеке-жеке зерттеуді қамтамасыз етеді. Бұл синтез әдісімен бірге зерттеу пәнінің даму болжамын жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Ретроспективті талдау әдісін қолдану ЕАЭО қалыптасуы мен жұмыс істеуінің құқықтық негізінің қалыптасуы мен дамуының негізгі кезеңдерін анықтауға мүмкіндік береді.

Салыстырмалы-құқықтық зерттеудің тек заңды әдісінің болжамдық құндылығы күмәнсіз. Ол сол немесе осыған ұқсас заңдылықтар бойынша бар өзге де жүйелердегі ұқсас жағдайлар бойынша даму серпінін болжауға мүмкіндік береді. Мұндай әдіс заң ғылымында кеңінен қолданылады, оның үстіне қазіргі заманда заңнамалық практика салыстырмалы-құқықтық әдісті ғылыми-теориялық талдау мақсатында ғана емес, сонымен қатар норма шығару саласында нақты-практикалық шешімдер әзірлеу үшін де пайдаланады. Салыстырмалы-құқықтық талдау әдісімен жұмыста зерттеудің нормативтік базасы өңделген.

Зерттеудің теориялық негізін халықаралық құқық теориясы саласындағы жетекші ғалымдардың еңбектері, ЕАЭО халықаралық шарттарының ережелері, халықаралық құқықтық нормаларды имплементациялау тұрғысынан талданған Қазақстан Республикасының және басқа мемлекеттердің заңнамасы құрады.

Пікірталас. Халықаралық құқық теориясы халықаралық-құқықтық норманың сапалық сипаттамасын бере отырып, оны бірінші кезекте қандай да бір құқықтық қатынастарға барынша әсер етуге қабілетті деп қарастырады. Тиімділік халықаралық құқық нормасының белгілі бір әлеуметтік нәтижелерге қол жеткізу үшін осы норманың мақсатымен айқындалатын бағытта халықаралық қатынастарға, мемлекеттердің және өзге де құқық субъектілерінің мінез-құлқына нәтижелі ықпал ету қабілетінің көрінісі болып табылады. Халықаралық құқық нормаларының тиімділігі олардың ішкі сапасының: негізділігінің, шынайылығының, кепілдігінің, табысты іс-қимылының, іске асырудың, шығындардың (шығындардың) оңтайлылығының және халықаралық қатынастардың прогрессивті дамуының қажеттіліктеріне жауап беретін мақсатқа қол жеткізудің кешенді сипаттамасын білдіреді.

Осы ұстанымға сүйене отырып, келесіде ЕАЭО бірыңғай кеден кеңістігін регламенттейтін шарттық базаға талдау жүргізілді: 2010 жылғы 21 мамырдағы Кедендік баждарды төлеу мерзімдерін өзгерту негіздері, шарттары және тәртібі туралы 2010 жылғы 5 шілдедегі Кеден одағына мүше мемлекеттер кеден органдарының қылмыстық істер және әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша құқықтық көмек және өзара іс-қимылы туралы келісімнің, 2010 жылғы 21 мамырдағы Кеден одағына мүше мемлекеттер кеден органдарының өзара әкімшілік көмек туралы Жеке тұлғалардың қолма-қол ақша қаражатын және ақша қаражатын өткізу тәртібі туралы (немесе) 2010 жылғы 5 шілдедегі Кеден одағының кедендік шекарасы арқылы ақша құралдарын, 2012 жылғы 22 тамыздағы Көпжақты сауда жүйесі шеңберінде Кеден одағының жұмыс істеуі туралы шартты, 2010 жылғы 18 маусымдағы Кеден одағына мүше мемлекеттердің кеден органдарының кедендік бақылаудың белгілі бір нысандарын қолданудан босату туралы келісімді. Төменде талдау көрсеткендей, кедендік реттеу саласындағы ЕАЭО-ның халықаралық-құқықтық нормалары олардың ішкі сапасы тұрғысынан тиімді сипатталады: негізділік, шындық, кепілділік және т.б., табысты әрекет ету, іске асыру, шығындардың оңтайлылығы және халықаралық қатынастардың прогрессивті даму қажеттіліктеріне жауап беретін мақсатқа қол жеткізу. Сонымен қатар, бүгінгі күні жоғарыда аталған сипаттамаға сәйкес келетін халықаралық құқықтың қандай да бір нормаларын бөлу өте қиын екенін атап өткен жөн.

Халықаралық-құқықтық нормалардың тиімділігі ұғымын талдау халықаралық-құқықтық норманың тиімділігі - халықаралық норманың сапасын сипаттайтын кешенді санат деп айтуға мүмкіндік береді. Норманы тиімді деп сипаттайтын басты белгілер оның негізділігі, шынайылығы, мақсат пен қол жеткізілген нәтиженің арақатынасы болып табылады.

Іске асыру процесінде біріншіден, мемлекеттердің және өзге де құқық субъектілерінің халықаралық құқық нормаларының орындалуын қамтамасыз етуге, әлеуметтік маңызы бар нәтижеге қол жеткізуге бағытталған тікелей іс жүзіндегі қызметін ажырату қажет. Екіншіден, құқық қолдану, арнайы органдар (комиссиялар, комитеттер, жұмыс топтары) құру, халықаралық шарт нормаларының орындалуын бақылауды жүзеге асыру сияқты қосымша нормативтік актілерді шығару сияқты құқықтық және ұйымдастырушылық сипаттағы іс-әрекеттерді ажырату қажет.

Мемлекет өзіне қандай да бір халықаралық міндеттеме қабылдай отырып, оның өз органдарының, азаматтарының және заңды тұлғаларының іс жүзінде іске асырылуын өзі қамтамасыз етуге тиіс. Бұл үшін мемлекет белгілі бір шаралар жүйесін - имплементацияны қабылдайды.

Мемлекеттер аумағында халықаралық құқық нормаларын іс жүзінде іске асыру оларды мемлекетішілік құқық нормаларына ауыстыру жолымен жүзеге асырылады және халықаралық құқықтың имплементациясы ретінде айқындалады. Іс жүзінде имплементация халықаралық-құқықтық нормаларды ұлттық құқықтық жүйеге енгізуді білдіреді.

Негізінде имплементацияның мынадай тәсілдері кеңінен таралды: трансформация, инкорпорация, сілтеме, бейімдеу, рецепция. Мемлекетішілік және халықаралық құқықты келісудің көрсетілген тәсілдері нақты мемлекеттің құқығына байланысты болады.

Бұл ретте мемлекеттер келісудің белгілі бір тәсілдерін пайдалану туралы уағдаласа алады. Бірақ бұл үрдістің мәні әрқашанда бірдей: соңғысы белгілеген ұйғарымдарды, рұқсаттар мен тыйымдарды орындауды қамтамасыз ету мақсатында мемлекеттің өзінің ішкі құқығын халықаралық құқыққа сәйкес келтіреді.

Қазақстан Республикасының Конституциясы бойынша (4-баптың 3-тармағы) имплементациялаудың екі тәсілі де көзделген. Қазақстан қосылу немесе мақұлдау жолымен халықаралық шарттың міндеттілігіне өзінің келісімін білдіре отырып, оны ратификациялаған жағдайдағыдай, белгілі бір халықаралық міндеттемелерді де өзіне қабылдайды. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында ұлттық заңнаманы халықаралық-құқықтық нормалардың ережелеріне сәйкес келтіру үрдісі қазақстандық құқықтық жүйені жетілдіруге, оны әлемдік қоғамдастықтың экономикалық, әлеуметтік, мәдени, саяси өмірінің түрлі салаларындағы әлемдік стандарттарға жақындатуға мүмкіндік береді және имплементациялау тәсілдерінің қайсысы болса да алға қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін пайдалану, тұтастай және толығымен Қазақстанның өзіне тәуелді.

Зерттеуде Одақтың ұйымдық-құқықтық құрылымына, оның заңдық табиғатына талдау жүргізілді, өйткені олар халықаралық-құқықтық ғылымда көптеген мәселелерді тудырады. ЕАЭО аясында 200-ден астам халықаралық шарттар жасалды, олардың қабылдануы бірнеше негізгі кезеңнен өтті.

ЕАЭО-ның халықаралық-құқықтық нормаларын жүзеге асыру процесіне Одаққа қатысушы мемлекеттердің ұлттық құқығы айтарлықтай әсер етеді деген қорытынды жасалды. Осыған байланысты зерттеуде ЕАЭО мемлекеттері қабылдаған нормалардың тиімділігі мен оларды мемлекетаралық салада да, мемлекетішілік салада да орындаудың тиімділігі арасындағы айырмашылық негізделді. Сонымен, мемлекеттің шешімге қол қоюы оны кейіннен ұлттық мемлекеттік органдардың мақұлдауын және

орындауын білдірмейді. Мәселен, қазіргі уақытта Одақ органдары қабылдаған шешімдердің жартысы ғана кейіннен мемлекетішілік салада мақұлданды.

Экономикалық саладағы мемлекетаралық шарттарды талдау, тұтастай алғанда бірыңғай экономикалық кеңістікті дамыту жөніндегі қатынастарды реттеу үшін жеткілікті құқықтық тетік туралы айтуға мүмкіндік береді. Осыған байланысты Еуразиялық экономикалық одақ туралы 29.05.2014ж. тауарлардың көрсетілетін қызметтердің, капитал мен жұмыс күшінің қозғалыс еркіндігін қалыптастыру және дамыту, экономиканың жекелеген салаларында үйлестірілген, келісілген немесе бірыңғай саясат жүргізу мақсатында мұқият талдауға ұшырады.

Одақтың интеграциялық процесін дамыту үшін қаржы, экономикалық салаларда, энергетика саласында, техникалық реттеу, бәсекелестік және монополияға қарсы қызмет, гуманитарлық және әлеуметтік салаларда, цифрландыруды үйлестіру және инновациялық технологияларды дамыту мәселелерінде ынты-мақтастықты тереңдету бойынша жақын арадағы перспективаға арналған нақты іс-шаралар әзірленді.

Халықаралық шарттардың басымдығын қамтамасыз ету бүгінгі таңда көп жағдайда интеграциялық процестер үшін кедергі болып табылады, өйткені кейбір мемлекеттер өздерінің ұлттық заңнамасын мемлекеттер арасында қол жеткізілген уағдаластықтардан жоғары қоюға ұмтылады. Бұл мемлекеттердің көптеген халықаралық шарттар бойынша міндеттемелерін орындамау себептерінің бірі.

Халықаралық құқық нормаларын іске асыру практикасы олардың көпшілігі ұлттық құқықтың көмегімен орындалатынын көрсетеді. Халықаралық ұйымдарға жіберілген нормаларды қоспағанда, тұтастай алғанда халықаралық құқық ұлттық құқықтың жәрдемдесуімен жүзеге асырылады. Осыған байланысты халықаралық міндеттемелерді ұлттық құқыққа имплементациялаудың ұлттық ішкі тетігі жетілдіруді талап етеді.

Ұлттық-құқықтық нормалар осы мемлекеттің халықаралық міндеттемелеріне сәйкес келтіріледі. Дәл осы мемлекетішілік құқық нормалары халықаралық құқықтың жүзеге асырылуын қамтамасыз етеді. Тек осындай форматта ғана халықаралық құқықтың приматы туралы айтуға болады. Халықаралық шарттар мемлекетішілік құқық субъектілері арасындағы қатынастарды тікелей реттей алмайды, өйткені әрқашан ұлттық құқық нормалары халықаралық шарттарды қолдануға санкция береді. Өздігінен орындалатын шарттарда да солай болады. Арнайы мемлекеттік ішкі актіні қабылдау талап етілмеген жағдайда, ең алды-мен мемлекетішілік заңнаманың сілтеме нормалары арқылы автоматты трансформация жүргізіледі.

Посткеңестік кеңістікте объективті интеграциялық ынтымақтастықтың үш түрі жұмыс істейді. Өңірлік - ТМД елдері шеңберінде, субөңірлік - жекелеген интеграциялық бірлестіктер шеңберінде, оның ішінде ЕАЭО форматында, жекелеген мемлекеттердің мемлекетаралық ынтымақтастығына негізделген екіжақты әрекет етеді. Бұл ретте ынтымақтастық пен интеграцияның әртүрлі деңгейлерінде қабылданатын халықаралық актілерді келісудің және олардың өзара байланысының нақты тетігі жоқ.

ЕАЭО шеңберінде халықаралық-құқықтық ынтымақтастықтың нысандары мен әдістерін жетілдіру проблемаларын одан әрі шешу мынадай нақты міндеттерді шешумен қамтамасыз етілуі мүмкін:

ұлттық құқықтық жүйеде іске асыру және кепілдіктердің институционалдық жүйесінің жұмыс істеуін ұйымдастыру аспектісінде мемлекеттер алған халықаралық міндеттемелерді бақылаудың тиімділігін арттыру. ЕАЭО-ның ұлттық деңгейден жоғары органдары аясында интеграцияның барлық салаларының іске асырылуын бақылаудың тиімді тетіктері құрылмаған. Бақылаудың қолданыстағы жүйелері бақылау нысанына талқылауды, есепті айқындайтын есептік-әкімшілік рәсімдерге жинақталады.

ЕАЭО бақылау тетігі ішінара реформалауды қажет етеді деп есептейміз. Ол ең алдымен баяндамаларды қарау рәсімдерін жүзеге асыруды құқықтық реттеуге қатысты болуы тиіс. Бақылауды жүзеге асыратын ЕАЭО органдары арасында құқықтық мәртебе мен құзыретті бөлу туралы, сондай-ақ олардың шешімдерінің сипаты туралы арнайы шарттық нормаларды қабылдау қажет. Одаққа қатысушы мемлекеттердің қабылданған міндеттемелерді орындамағаны үшін санкциялар жүйесін әзірлеу орынды.

Сонымен қатар, бақылау институты халықаралық құқықтағы жаңа құбылыс болып табылатындығын, оның қалыптасу процесі мемлекеттер тарапынан үлкен қарсылыққа ұшырағандығын ескеру қажет. Проблеманың мәні мынада: «бақылау» ұғымының өзі осы бақылау объектісі болып табылатын қандай да бір міндеттемелерді орындау процесіне ықпал ету элементін қамтиды. Басқаша айтқанда, орындау процесіне қандай да бір араласу дәрежесінде өзін бақылау.

Халықаралық қатынастарға түсе отырып, мемлекеттер, әдетте, өздерінің билік өкілеттіктерін сақтап қалады, демек, халықаралық органдар тарапынан кез келген бақылау теориялық деңгейде олардың ішкі істеріне араласуды білдіреді. Алайда халықаралық қатынастардың ерекшелігі осы мәселеге теңгерімді көзқарас қабылдауға алып келді, онда мемлекеттер өз еркімен алған міндеттемелерін өз еркімен іске

асырады, ал халықаралық бақылау органдары осы мемлекеттерге тиісті шешімдер мен ұсынымдар қабылдау жолымен осы міндеттемелерді орындауға жәрдемдеседі және көмек көрсетеді.

ЕАЭО мемлекеттерінің интеграциялық іс-қимылдарының тиімділігі ұлттық органдардың қай деңгей мен құзыретіне, егеменді мемлекеттердің қандай құқықтары оларға берілетініне және олардың қызметіне қатысы қандай болатынына байланысты болады. Ұлттық функциялары және субординациялық тәртіптің құзыреті бар органдардың болуы - интеграцияның институционалдық негізі болып табылатын ұйымдардың сипатты шегі болып табылады.

Бұл ретте халықаралық ұйымдардың ұлт үстіндегі билігін қалыптастыру және оның іс-қимылы мәселелері бойынша проблеманың өткірлігі, бір жағынан, негізінен мемлекеттердің өз өкілеттіктерін бір жағынан ұлт үстіндегі ұйымдар мен органдарға беру нәтижесінде өздерінің егеменді ұстанымын жоғалт-пауға ұмтылысымен байланысты болса, екінші жағынан - өз мақсаттарында ұлт үстіндегі тетіктерді барынша пайдалануға және сондықтан оларды белсенді дамытуға байланысты.

Нәтижелер. Зерттеудің жаңашылдығы - халықаралық-құқықтық ғылымда алғаш рет Одақ мемлекет-тер қабылдаған нормалар тиімділігінің теориялық және практикалық проблемаларын анықтауға және негіздеуге және оларды кейіннен іске асыруға, сондай-ақ оларды жеңудің кейбір жолдарын әзірлеуге талпыныс жасалды.

Халықаралық-құқықтық норманың тиімділігі - халықаралық норманың сапасын сипаттайтын кешенді санаты. Норманы тиімді деп сипаттайтын басты белгілер оның негізділігі, шынайылығы, мақсат пен қол жеткізілген нәтиженің арақатынасы болып табылады. Бұл ретте халықаралық құқықтың тиімді нормасын екі мағынада ажырату қажет. Бірінші мағынада ол халықаралық-құқықтық актілер мен құқықтық әдет-ғұрыптарда қалай бекітілгені бойынша бағалануы мүмкін. Екінші жағдайда тиімді норма оның мазмұнынан, іске асыру тетігінен және қол жеткізілген нәтиженің болуынан бастап оның қолданылу процесінің барлық негізінде ғана бағалануы мүмкін.

ЕАЭО-ның халықаралық-құқықтық нормаларын жүзеге асыру процесіне Одаққа қатысушы мемлекеттердің ұлттық құқығы айтарлықтай әсер етеді. Осыған байланысты зерттеуде ЕАЭО мемлекеттері қабылдаған нормалардың тиімділігі мен оларды мемлекетаралық салада да, мемлекетішілік салада да орындаудың тиімділігі арасындағы айырмашылық негізделді.

Тиімділік проблемасын және халықаралық құқық нормаларын іске асыруды қарастыра отырып, жүйелік тәсіл әдісін ұстану қажет. Өйткені құқықтық сипаттағы проблемалар ғана емес, сондай-ақ эконо-микалық және саяси проблемалар да бар. Бұл Одақтың түрлі салалардағы тиімділігінің төмендігі себебі-нен оның көптеген нормалары іске асырылмаған күйінде қалып отырған қызметінде айқын көрініс тапты.

Қазақстан Республикасында қолданылып жүрген ұлттық заңнаманы халықаралық-құқықтық норма-лардың ережелеріне сәйкес келтіру үрдісі қазақстандық құқықтық жүйені жетілдіруге, оны экономика-лық, әлеуметтік, мәдени, саяси салалардағы әлемдік стандарттарға жақындатуға мүмкіндік береді. Бұл ретте, имплементациялау тәсілдерінің қайсысы алға қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін пайдаланылатын болады, тұтастай және толығымен Қазақстанның өзіне байланысты.

Біз жүргізген ЕАЭО-ға қатысушы мемлекеттердің өңірлік құқықтық ынтымақтастық проблемаларын зерттеу бізге мемлекеттердің құқықтық өзара іс-қимылы мен интеграциясының негізін құрайтын айтарлықтай ауқымды нормативтік алаптың қалыптасуын атап өтуге мүмкіндік береді. Бұл құқықтық алаң ЕАЭО-ның жаңа құқығын білдіре отырып, белгілі бір жүйеде құрылып, жұмыс істейді. Біздің ойымызша, объективті сипаттағы Одақ құқығын бөлу негізді болып табылады.

Зерттеу нәтижесінде ЕАЭО шеңберінде институционалдық жүйені жетілдірудің мынадай нысандары ұсынылады. ЕАЭО шеңберінде келесідей қабылданатын актілердің тиімділігін екі өзара байланысты бағыт бойынша арттыру қажет: 1) Одақ органдарына қатысушы мемлекеттердің аумағында оларды кейіннен ішкі құқыққа имплементациялауды талап етпейтін, міндетті заңды күші бар және коллизиялар туындаған жағдайда ұлттық құқықтық актілердің алдында қабылдауға тікелей әрекет ету шешімін қабылдау құқығын беру; 2) ЕАЭО органдарына дәстүрлі халықаралық-құқықтық рәсімдер шеңберінде пәрменді бақылауды жүзеге асыру бойынша өкілеттіктер беру және құрылтай шартында интеграцияның өзге де арнайы құқықтық тетіктерін бекіту. Қабылданған актілердің орындалуын бақылау тетіктерінің және Одаққа қатысушы мемлекеттердің міндеттемелерді орындамағаны үшін жауапкершілік шараларының тиімділігінің төмендігі ЕАЭО-ға қатысушы мемлекеттердің интеграциялық бірлестіктері шеңберінде қабылданатын актілердің орындалмауына алып келеді.

Қорытынды. Зерттеуге жүргізілген талдау мынадай қорытындылар жасауға мүмкіндік берді.

Халықаралық норманың тиімділігі көбінесе халықаралық құқық әрекетінің тиімділік деңгейіне әсер ететін объективті және субъективті факторлар мен жағдайларға байланысты. Атап айтқанда,

халықаралық құқықтың, мемлекеттердің даму деңгейінің, халықаралық нормашығармашылықтың, әлемнің барлық күштерінің ұйымдасуы мен белсенділігінің, әлемдік қоғамдық пікірдің, халықаралық байланыстарға қатысатын мемлекеттердің қоғамдық-саяси құрылысының сипаты мен үрдістері, мемлекеттердің халықаралық құқық нормалары мен қағидаттарын жүзеге асыруға, олардың өздерінің халықаралық міндеттемелерін адал орындауға мүдделілігі.

Халықаралық-құқықтық норманың тиімділігі - халықаралық норманың сапасын сипаттайтын кешенді санат. Норманы тиімді деп сипаттайтын басты белгілер оның негізділігі, шынайылығы, мақсат пен қол жеткізілген нәтиженің арақатынасы болып табылады. Бұл ретте халықаралық құқықтың тиімді нормасын екі мағынада ажырату қажет. Бірінші мағынада ол халықаралық-құқықтық актілер мен құқық-тық әдет-ғұрыптарда қалай бекітілгені бойынша бағалануы мүмкін. Екінші жағдайда тиімді норма оның мазмұнынан, іске асыру тетігінен және қол жеткізілген нәтиженің болуынан бастап оның қолданылу процесінің барлық негізінде ғана бағалануы мүмкін.

Халықаралық-құқықтық реттеу тетігінің жұмыс істеуінің маңызды ерекшелігі, оны құқықтық норма-ларды іске асыру сатысында халықаралық және мемлекетшілік екі кіші жүйеге бөлу болып табылады. Халықаралық-құқықтық нормалардың тиімділік дәрежесі шешуші шамада оларды іске асыру деңгейіне байланысты. Осыны негізге ала отырып, ЕАЭО мемлекеттері қабылдаған нормалардың тиімділігі мен оларды мемлекетаралық салада да, мемлекетшілік салада да орындаудың тиімділігі арасындағы айырмашылықты жүргізу қажет.

ЕАЭО мемлекетаралық органдарының тиімді қызметін қамтамасыз ету мақсатында Одақ актілерінің түрлерін әзірлеу және жіктеу қажет, ал олардың бір бөлігі ЕАЭО-ға қатысушы мемлекеттердің аумағында ешқандай ішкі рәсімдерсіз (яғни ратификациялаусыз) тікелей әрекет етер еді. Бұдан басқа, Одақ органдары қабылдайтын актілердің иерархиясын белгілеу қажет.

Пайданылған әдебиеттер тізімі:

1. Yeliseyev, A. *The Eurasian Economic Union: expectations, challenges, and achievements*. German Marshall Fund of the United States, 2019. –S. 25.
2. Menzyuk, G. A., Gavrilova, J. A., & Umitchinova, B. A. *The correlation between sovereignty and supranationality in the context of integration processes within the EAEU and the EU*. Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, (3), 2019. –S. 101-108.
3. Kirkham, K. *The formation of the Eurasian Economic Union: How successful is the Russian regional hegemony?* Journal of Eurasian Studies, 7(2), 2016. –S. 111-128.
4. Abikenov, A., IDRYSHEVA, S., ZHARBOLOVA, A., Apakhayev, N., Buribayev, Y.A., & Khamzina, Z.A. *The problems of effectiveness and implementation of the international legal norms of the states of the Eurasian Economic Union (EAEU)*. Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences, 13(1), 2019. –S. 176-181.
5. Mark, E., & Vadim, V. *Institutional and legal development of EAEU and EU in comparative perspective*. Russian Law Journal, 7(3), 2019. –S. 155-168.
6. Khamzin, A. S., Buribayev, Y. A., Karasheva, Z. T., Yermukhametova, S., & Vorivodina, A. R. *Forms and Mechanisms of Regional Cooperation between the Eurasian Economic Union Countries in the Field of Social Security*. Mediterranean Journal of Social Sciences, 6(6 S7), 2015. –S. 56-61.
7. Karliuk, M. *The Eurasian Economic Union: An EU-Inspired Legal Order and Its Limits*. review of central and east european law, 42(1), 2017. –S. 50-72.
8. Хамзина, Ж. А., & Бурибаев, Е. А. *Формы и механизмы развития регионального сотрудничества стран Евразийского экономического союза в сфере социального обеспечения*. Международный журнал экспериментального образования, (7), 2016. –S. 136-144.
9. Марочкин, С.Ю. *Действие и реализация норм международного права в правовой системе Российской Федерации*. Общество с ограниченной ответственностью Юридическое издательство Норма. 2021. –S. 288
10. Лютов, Н. Л. *Эффективность норм международного трудового права*. М.: Издательство «Проспект». –2013.–506 с.
11. Игнатенко, Г.В. *Международное право: предмет регулирования как комплексная конструкция в рамках системного исследования*. Российский юридический журнал, (1), 2011. –с. 38-46.
12. Тиунов, О. И., Каширкина, А. А., & Морозов, А. Н. *Влияние норм международного права на развитие национального законодательства*. Журнал российского права, (6 (162)), 2010. – с. 35-44
13. Мингазов Л.Х. *Эффективность норм международного права: теоретические проблемы*. Дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. – Казань, 2000. – 465 с.

14. Скуратов Ю.И. Евразийская парадигма России и некоторые проблемы интеграции на пространстве Содружества Независимых Государств (СНГ) // *Государство и право*, 2015, № 2, с. 89–95.
15. Navarro, P. E., & Moreso, J. J. *Applicability and effectiveness of legal Norms. Law and Philosophy*, 16 (2), 2005. –S. 201-219.
16. Navarro, P. E., Orunesu, C., Rodríguez, J. L., & Sucar, G. *Applicability of legal norms. Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, 17 (2), 2004. –S. 337-359.
17. Deffains, B., & Fluet, C. (2015). *Social Norms and Legal Design* (No. 1520).
18. Uusitalo, L. *Efficiency, effectiveness and legitimation: Criteria for the evaluation of norms. Ratio Juris*, 2 (2), 1989. –S. 194-201.
19. Kovalyshyn, O. R. *Methods for assessing the effectiveness of legal norms. Actual problems of improving of current legislation of Ukraine*, (57), 2021. –S. 167-175.
20. Aarnio, A., & Aarnio, A. *The Formal Validity, Efficacy, and Acceptability of Legal Norms. Essays on the Doctrinal Study of Law*, 2011. –S. 125-130.
21. Allott, A. *The Effectiveness of Laws. Valparaiso University Law Review*, 15(2), 2011. –S. 229-242.
22. Van Dijk, P. (1987). *Normative force and effectiveness of international norms. German YB Int'l L.*, 30, 9.
23. Posner, E. A. *Law, economics, and inefficient norms. University of Pennsylvania Law Review*, 1996. – S. 1697-1744.
24. Sarat, A. *Legal Effectiveness and social studies of law: On the unfortunate persistence of a research tradition. Legal Stud. F.*, New York, 1985. –S. 179.
25. Karlsson-Vinkhuyzen, S. I., & Vihma, A. *Comparing the legitimacy and effectiveness of global hard and soft law: An analytical framework. Regulation & Governance*, 2009. –S. 400-420.
26. Rubin, P. H. *Why is the common law efficient?. The Journal of Legal Studies*, 6(1), 1977. –S. 51-63.
27. Schauer, F. *Rules and the Rule of Law. Harv. JL & Pub. Pol'y.*, 1991. –S., 645.
28. Scalia, A. *The rule of law as a law of rules. In Precedents, Statutes, and Analysis of Legal Concepts*, 2013. –S. 231-244. Routledge.
29. Pimenova, O. I. (2019). *Legal Integration in the European Union and the Eurasian Economic Union: Comparative Analysis. Bulletin of international organizations*, 2019 (1). – S, 76-93.
30. Petrov, R., & Kalinichenko, P. (2016). *On Similarities and Differences of the European Union and Eurasian Economic Union Legal Orders: Is There the 'Eurasian Economic Union Acquis'?. Legal Issues of Economic Integration*, 2016 (1). – S, 295-307.
31. Vinokurov, E. (2017). *Eurasian Economic Union: Current state and preliminary results. Russian Journal of Economics*, 2017 (1). – S, 54-70.
32. Marrella, F., Usmanov, R. K., & Barbirotto, P. I. *On trade liberalization for political ends: The case of the EAEU. Journal of World Trade*, 2021 (1). – S, 598-618.
33. Vovchenko, N., Ivanova, O., Kostoglodova, E., Khapilin, S., & Sapagina, K. *Improving the customs regulation framework in the eurasian economic union in the context of sustainable economic development. Sustainability*, 2022, –S, 755.
34. Margaritou, K. *EAEU POLICIES AND GOVERNANCE-THE FUTURE OF EURASIAN INTEGRATION. Россия и новые государства Евразии*, 2021 (1). – S, 23-42.
35. Zotti, A., & Fassi, E. *The EU and EAEU: Normative Power and Geopolitics in EU-Russia Shared Neighbourhood. The EU and EAEU: Normative Power and Geopolitics in EU-Russia Shared Neighbourhood*, 2018. – S. 21-52.

References:

- 1 Yeliseyev, A. *The Eurasian Economic Union: expectations, challenges, and achievements. German Marshall Fund of the United States*, 2019. –S. 25.
- 2 Menzyuk, G.A., Gavrilova, J. A., & Umitchinova, B. A. *The correlation between sovereignty and supranationality in the context of integration processes within the EAEU and the EU. Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан*, (3), 2019. –S. 101-108.
- 3 Kirkham, K. *The formation of the Eurasian Economic Union: How successful is the Russian regional hegemony? Journal of Eurasian Studies*, 7(2), 2016. –S. 111-128.
- 4 Abikenov, A., IDRYSHEVA, S., ZHARBOLOVA, A., Apakhayev, N., Buribayev, Y.A., Khamzina, Z.A. *The problems of effectiveness and implementation of the international legal norms of the states of the Eurasian Economic Union (EAEU). Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, 13(1), 2019. – S. 176-181.

- 5 Mark, E., & Vadim, V. *Institutional and legal development of EAEU and EU in comparative perspective. Russian Law Journal*, 7(3), 2019. –S. 155-168.
- 6 Khamzin, A. S., Buribayev, Y. A., Karasheva, Z. T., Yermukhametova, S., & Vorivodina, A. R. *Forms and Mechanisms of Regional Cooperation between the Eurasian Economic Union Countries in the Field of Social Security. Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(6 S7), 2015. –S. 56-61.
- 7 Karliuk, M. *The Eurasian Economic Union: An EU-Inspired Legal Order and Its Limits. review of central and east european law*, 42(1), 2017. –S. 50-72.
- 8 Khamzina, Zh. A., & Buribaev, E. A. *Forms and mechanisms for the development of regional cooperation of the countries of the Eurasian Economic Union in the field of social security. International Journal of Experimental Education*, (7), 2016. –S. 136-144.
- 9 Marochkin, S.Yu. *Action and implementation of international law in the legal system of the Russian Federation. Limited Liability Company Legal Publishing House Norma*. 2021. –S. 288.
- 10 Lyutov, N. L. *Efficiency of international labor law norms. M.: Prospekt Publishing House*. –2013.–506 p.
- 11 Ignatenko, G.V. *International law: the subject of regulation as a complex structure within the framework of systemic research. Russian legal journal*, (1), 2011. – p. 38-46.
- 12 Tiunov, O. I., Kashirkina, A. A., & Morozov, A. N. *The influence of international law on the development of national legislation. Journal of Russian Law*, (6 (162), 2010. – pp. 35-44.
- 13 Mingazov L.Kh. *The effectiveness of international law: theoretical problems. Diss. ... doc. legal Sciences: 12.00.10. – Kazan, 2000. – 465 p.*
- 14 Skuratov Yu.I. *The Eurasian paradigm of Russia and some problems of integration in the space of the Commonwealth of Independent States (CIS) // State and Law*, 2015, No. 2, p. 89–95.
- 15 Navarro, P. E., & Moreso, J. J. *Applicability and effectiveness of legal Norms. Law and Philosophy*, 16 (2), 2005. –S. 201-219.
- 16 Navarro, P. E., Orunesu, C., Rodríguez, J. L., & Sucar, G. *Applicability of legal norms. Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, 17 (2), 2004. –S. 337-359.
- 17 Deffains, B., & Fluet, C. (2015). *Social Norms and Legal Design (No. 1520)*.
- 18 Uusitalo, L. *Efficiency, effectiveness and legitimation: Criteria for the evaluation of norms. Ratio Juris*, 2 (2), 1989. –S. 194-201.
- 19 Kovalyshyn, O. R. *Methods for assessing the effectiveness of legal norms. Actual problems of improving of current legislation of Ukraine*, (57), 2021. –S. 167-175.
- 20 Aarnio, A., & Aarnio, A. *The Formal Validity, Efficacy, and Acceptability of Legal Norms. Essays on the Doctrinal Study of Law*, 2011. –S. 125-130.
- 21 Allott, A. *The Effectiveness of Laws. Valparaiso University Law Review*, 15(2), 2011. –S. 229-242.
- 22 Van Dijk, P. (1987). *Normative force and effectiveness of international norms. German YB Int'l L.*, 30, 9.
- 23 Posner, E. A. *Law, economics, and inefficient norms. University of Pennsylvania Law Review*, 1996. – S. 1697-1744.
- 24 Sarat, A. *Legal Effectiveness and social studies of law: On the unfortunate persistence of a research tradition. Legal Stud. F., New York*, 1985. –S. 179.
- 25 Karlsson-Vinkhuyzen, S. I., & Vihma, A. *Comparing the legitimacy and effectiveness of global hard and soft law: An analytical framework. Regulation & Governance*, 2009. –S. 400-420.
- 26 Rubin, P. H. *Why is the common law efficient?. The Journal of Legal Studies*, 6(1), 1977. – S. 51-63.
- 27 Schauer, F. *Rules and the Rule of Law. Harv. JL & Pub. Pol'y.*, 1991. – S., 645.
- 28 Scalia, A. *The rule of law as a law of rules. In Precedents, Statutes, and Analysis of Legal Concepts*, 2013. –S. 231-244. Routledge.
- 29 Pimenova, O. I. (2019). *Legal Integration in the European Union and the Eurasian Economic Union: Comparative Analysis. Bulletin of international organizations*, 2019 (1). – S, 76-93.
- 30 Petrov, R., & Kalinichenko, P. (2016). *On Similarities and Differences of the European Union and Eurasian Economic Union Legal Orders: Is There the 'Eurasian Economic Union Acquis'?. Legal Issues of Economic Integration*, 2016 (1). – S, 295-307.
- 31 Vinokurov, E. (2017). *Eurasian Economic Union: Current state and preliminary results. Russian Journal of Economics*, 2017 (1). – S, 54-70.
- 32 Marrella, F., Usmanov, R. K., & Barbirotto, P. I. *On trade liberalization for political ends: The case of the EAEU. Journal of World Trade*, 2021 (1). – S, 598-618.

33 Vovchenko, N., Ivanova, O., Kostoglodova, E., Khapilin, S., & Sapagina, K. *Improving the customs regulation framework in the eurasian economic union in the context of sustainable economic development. Sustainability*, 2022, –S, 755.

34 Margaritou, K. *EAEU POLICIES AND GOVERNANCE-THE FUTURE OF EURASIAN INTEGRATION. Россия и новые государства Евразии*, 2021 (1). –S, 23-42.

35 Zotti, A., & Fassi, E. *The EU and EAEU: Normative Power and Geopolitics in EU-Russia Shared Neighbourhood. The EU and EAEU: Normative Power and Geopolitics in EU-Russia Shared Neighbourhood*, 2018. – S. 21-52.